Museum'da bulunan üç nüshasına dayanarak yayımlamıştır (Tahran 1345 hş./1966).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâşânî, *ʿArâyisü'l-cevâhir ve nefâyisü'l-eṭâyib* (nşr. Îrec Efşâr), Tahran 1345 hş., neşredenin girişi; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 951; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâmda Târih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 312-313; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 78, 267; I/2, s. 1232, 1272; *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, II, 149; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 755-757; Rypka, *HIL*, s. 471; Safâ, *Edebiyyât*, III/2, s. 1231-1232; Mirzâ M. Kazvînî, *Yaddâşt-hâ-yi Kazvînî* (nşr. Îrec Efşâr), Tahran 1363 hş.

ABDÜRREZZÂK el-KÂŞÂNÎ

عبد الرزاق الكاشاني

bk. **KÂŞÂNÎ, Abdürrezzâk**

Tasavvufî tefsir ve terimlere dair eserleriyle tanınan mutasavvıf.

KÂŞÂNÎ, Abdürrezzâk

(عبدالرزاق الكاشانى)

Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî
(ö. 736/1335)

Tasavvufî tefsir ve terimlere dair eserleriyle tanınan mutasavvıf.

İran'da Kum ile İsfahan arasında yer alan Kâşân şehrinden olduğu bilinen Kâşânî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Doğduğu yerin adı kaynaklarda Kâsân, Kâşân, Kâşân gibi farklı biçimlerde yazıldığından nisbesi de farklı şekillerde (Kâsânî, Kâşânî, Kâşânî, Kâşî) kaydedilmektedir. Kâtib Çelebi onu, *Maṭlaʿ-ı Saʿdeyn* müellifi tarihçi Abdürrezzâk b. İshak es-Semerkandî el-Kâsânî ile (ö. 887/1482) karıştırmıştır (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 336).

İlhanlı hükümdarlarından Olcaytu Han (1304-1316) ve Ebû Said Bahadır Han (1317-1335) dönemlerinde yaşayan Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin eserlerinden iyi bir eğitim gördüğü, dinî ilimlerin yanında felsefeye de ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Sühreverdî şeyhlerinden Abdüssamed b. Ali en-Natanzî'den hırka giyen Kâşânî'nin tarikat silsilesi Abdüssamed en-Natanzî, Necîbüddin b. Büzgaş vasıtasıyla *ʿAvârifü'l-maʿârif* müellifi Şehâbeddin es-Sühreverdî'ye ulaşır. Kâtib Çelebi Kâşânî'nin vefat tarihini 730 (1330), Fasîh-i Hâfî ise 736 (1335) olarak kaydeder. Abdülhüseyin Zerrînkûb ikinci tarihin doğru olduğu görüşündedir (*Dünbâle-i Cüstücû*, s. 130).

Kâşânî, *Miṣbâḥü'l-hidâye* müellifi İzzeddin el-Kâşî ile birlikte şeyhleri Abdüssamed'in yanı sıra İsfahan, Kâşân, Sâve, Şiraz ve Bağdat'taki diğer Sühreverdî şeyhlerinin sohbet meclislerine katılarak onlardan da feyiz almış, tasavvufî görüşleri bu muhitte oluşmuştur. Muhyiddin İbnü'l-Arabî mektebinin tasavvuf çevrelerinde yaygınlık kazanmasında Fahreddîn-i Irâkī, Saîdüddin el-Ferganî ve Müeyyidüddin Cendî gibi onun doğudaki temsilcilerinden daha fazla etkili olan Kâşânî'nin İbnü'l-Arabî'nin eserlerine şeyhinin ölümünden sonra ilgi duymaya başladığı anlaşılmaktadır. Fahreddîn-i Irâkī, İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf anlayışını şiirle yayarken Kâşânî daha önce Sadreddin Konevî'nin yaptığı gibi onun fikirlerini ilmî ve felsefî bir üslûpla yaymaya çalışmıştır. İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine dair yorum ve değerlendirmeleri büyük ilgi görmüş, bu alanda yapılan çalışmalara ışık tutmuştur. Bugün de İbnü'l-Arabî'yi anlamak için en çok Kâşânî'nin eserlerine başvurulması onun İbnü'l-Arabî mektebi içindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir. İbnü'l-Arabî'yi takip etmekle birlikte Kâşânî tamamen onun taklitçisi de olmamış, kendine has bir hikmet anlayışı ortaya koymuştur. Fikirlerinin oluşmasında Hâce Abdullah-ı Herevî ve Gazzâlî gibi sûfîlerden de etkilendiği görülen Kâşânî, İbnü'l-Arabî'ye getirdiği yorum ve kendine özgü görüşleriyle tasavvuf düşüncesi üzerinde etkili olmuş, İbnü'l-Arabî'nin daha sonraki takipçileri onu genellikle Kâşânî'nin görüşleri çerçevesinde anlamış ve yorumlamıştır. Dönemin İranlı sûfîlerinden Alâüddevle-i Simnânî ile vahdet-i vücûd konusundaki mektuplaşmaları Kâşânî'nin düşünce tarzını ortaya koyması bakımından önemlidir (Câmî, s. 484-489). İranlı sûfîlerin İbnü'l-Arabî'ye muhalefetleri Kâşânî'nin eserleriyle kırılmış, bu sûfîler Kâşânî'den sonra İbnü'l-Arabî'nin eserlerine yönelmeye başlamıştır.

Kâşânî'nin mezhebi konusunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Eserlerinde sadece *Iṣṭılâḥâtü'ṣ-ṣûfiyye*'de "sıddîk" terimini açıklarken Hz. Ebû Bekir'in Resûl-i Ekrem'e en yakın kişi olduğunu ifade eden bir hadis nakletmesi onun Sünnî olduğuna delil sayılabilir. İki tanınmış öğrencisinden Dâvûd-i Kayserî Sünnî, Kadı Saîd-i Kummî Şiî'dir. Kadı Nûrullah-ı Şüsterî, Âgā Büzürg-i Tahrânî gibi bazı Şiî müellifler, *Tuḥfetü'l-iḫvân*'ında Hz. Ali'den "aleyhisselâm" diye bahsettiği halde diğer üç halifenin adını anmamasını delil gösterip onun Şiî olduğunu iddia etmişlerdir.

Eserleri. 1. *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân. Te'vîlü'l-Ḳur'ân, Te'vîlü'l-âyât* ve *Te'vîlât-ı Kâşâniyye* olarak da tanınan eser geniş ölçüde İbnü'l-Arabî'nin geliştirdiği kavram ve terimlere dayalı tasavvufî bir tefsirdir. Bu açıdan eser, Abdullah et-Tüsterî ile başlayıp Sülemî'nin *Ḥaḳāʾiḳu't-tefsîr*'iyle devam eden işârî tefsir geleneğinden farklı bir nitelik taşır. Eserde bütün âyetler değil sûre sırasıyla bazı âyetler tefsir edilmiştir. Kâtib Çelebi'nin, Kâşânî'nin Kur'an'ı Sâd sûresine kadar tefsir ettiğini söylemesi (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 336) doğru değildir. *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân* yanlışlıkla İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilmiş ve *Tefsîru İbni'l-ʿArabî (Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-Kerîm)* adıyla defalarca basılmıştır (Kahire 1283, 1317; Beyrut 1978). Kitap Ali Rıza Doksanyedi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (I-III, nşr. Vehbi Güloğlu, Ankara 1987). Pierre Lory eseri değerlendiren bir kitap kaleme almış (*Les commentaires ésotériques du Coran d'après 'Abd ar-Razzâq al-Qâshânî*, Paris 1980, 1991), M. Valsan, Yâsîn ve Nûr sûresiyle ilgili bölümleri Fransızca'ya tercüme etmiş (*Etudes traditionnelles*, LXXIV [1973], s. 97-114; LXXVI [1975], s. 122-138), ayrıca eser üzerine çeşitli inceleme yazıları kaleme alınmıştır (bk. bibl.). **2.** *Iṣṭılâḥâtü'ṣ-ṣûfiyye.* 500 kadar tasavvuf teriminin ebced sırasına göre açıklandığı eser İbnü'l-Arabî'nin kitaplarını anlamayı kolaylaştırmak amacıyla yazılmıştır. Kâşânî eserin önsözünde kitaplarını tasavvuf terimlerine dayalı olarak yazdığını, birçok kişi bu terimleri bilmediği için böyle bir eseri yazmaya gerek duyduğunu söyler. İlk defa bir bölümü Aloys Sprenger tarafından yayımlanan kitabın (*Dictionary of the Tecnical Term of Sufies* [Kalküta 1845; Lahor 1974]) çeşitli baskıları yapılmıştır (nşr. M. Kemâl İbrâhim Caʿfer, Kahire 1981; nşr. Abdülhalik Mahmûd, Kahire 1984; nşr. Abdülâl Şâhin, Kahire 1991; nşr. Muvaffak Fevzî el-Cebr, Dımaşk 1995). Eseri Nebîl Safvet İngilizce'ye (*A Glossary of Sufi Technical Terms*, London 1991), Muhammed Hâcevî Farsça'ya (*Ferheng-i Iṣṭılâḥât-ı ʿİrfân u Taṣavvuf*, Tahran 1372 hş.) tercüme etmiştir. Şemseddin Fenârî kitaba bir ta'lik yazmış, Haydar el-Âmülî onu ihtisar ederek yeniden düzenlemiştir (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 108). Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin *Câmiʿu'l-uṣûl* adlı eserinin kenarındaki metin (Kahire 1331, s. 2-38) Kâşânî'nin bu ese-

ridir. **3.** *Reşhu'z-zülâl fî Şerhi elfâzi'l-mütedâvile beyne erbâbi'l-ezvâk ve ahvâl.* Önceki eserin genişletilmiş şeklidir (nşr. Saîd Abdülfettâh, Kahire 1995). **4.** *Letâ'ifü'l-i'lâm fî işârâti'l-ilhâm.* 1785 tasavvuf teriminin izah edildiği eser bu alanda yazılan kitapların en kapsamlısıdır. Eserde bazı terimler geniş olarak açıklanmıştır (I-II, nşr. Saîd Abdülfettâh, Kahire 1996). **5.** *Şerhu Menâzili's-sâ'irîn.* Abdullah-ı Herevî'ye ait eserin şerhidir. Kâşânî bu kitabını kaleme alırken Afîfüddin et-Tilimsânî'nin aynı esere yazdığı şerhi örnek almakla birlikte yer yer kendine has görüşlerini de kaydetmiştir (nşr. Ali Şirvânî, Tahran 1373 hş.). Ahmed Hoşnüvîs eseri kısaltarak Farsça'ya çevirmiştir (*Âyîn-i Rehrevân. Telhîs-i Menâzilü's-sâ'irîn,* Tahran 1337 hş.). **6.** *Şerhu Fuşûşi'l-hikem* (Kahire 1309, 1966). Kâşânî'nin *Fuşûş* şerhi bu konuda yazılan çok sayıdaki şerhin en başarılısı ve en güvenilir olanıdır. Bundan dolayı çağdaş araştırmacılardan Ebü'l-A'lâ Afîfî, *Fuşûş*'u yorumlarken en çok güvendiği kaynaklardan birinin Kâşânî'nin *Fuşûş* şerhi olduğunu söylemiştir (*Fuşûş*, neşredenin girişi, s. 23). Başta Dâvûd-i Kayserî olmak üzere daha sonra *Fuşûş*'a şerh yazanlar Kâşânî'yi örnek almış ve ondan yararlanmıştır (meselâ bk. Şeyh Muhammed Hüseyin Fâzıl Tûnî, *Ta'lîka ber Şerh-i Fuşûşü'l-hikem,* Tahran 1316). Kâşânî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'ye dair bazı hâşiyeleri de vardır. **7.** *Tuhfetü'l-ihvân fî hasâ'işi'l-fityân.* Fütüvvetle ilgili eserlerin en güvenilir olanlarından biridir. Şehâbeddin es-Sühreverdî ve halifeleri fütüvvete büyük önem verdiklerinden aynı harekete mensup olan Kâşânî de bu hususu dikkate alarak Sühreverdî'nin torunu Ali b. Yahyâ'nın tavsiyesiyle eserini önce Arapça yazmış, ardından birtakım küçük değişikliklerle Farsça'ya çevirmiştir. Eser, Seyyid Muhammed Dâmâdî tarafından Arapça, Farsça metinler ve geniş bir incelemeyle birlikte yayımlanmıştır (Tahran 1369 hş.). Abdülbaki Gölpınarlı'nın tanıttığı, fakat yazarını tesbit edemediği fütüvvetnâme bu eserdir. *Tuhfetü'l-ihvân* yazılırken Sühreverdî'nin *'Avârifü'l-ma'ârif*'inden ve Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'inden geniş ölçüde istifade edilmiştir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî *Fütüvvetnâme-i Sultânî*'de, Şemseddin el-Âmülî *Nefâ'isü'l-fünûn fî 'arâ'isi'l-'uyûn*'da ve Ma'sûm Ali Şah *Tarâ'iku'l-hakâ'ik*'ta bu eserden alıntılar yapmışlardır. **8.** *Şerhu Haber-i Kümeyl.* Kümeyl b. Ziyâd'ın, "Hakikat nedir?" şeklindeki sorusuna Hz. Ali'nin verdiği cevaptan bahseden kısa bir metindir (Ma'sûm Ali Şah, II, 84). **9.** *Risâle fi'l-kazâ' ve'l-kader.* Kâşânî bu risâlede insanın irade sahibi bir varlık olduğunu göstermek için Allah-âlem ve Allah-insan ilişkisi üzerinde durmuş, âlemi bir tür "sudûr" ile açıklamıştır. Eser Stanislav Guyard tarafından Fransızca'ya çevrilmiş (*JA*, I [1873], s. 125-209), daha sonra da yayımlanmıştır (Paris 1875). Bunların dışında Kâşânî'nin *Risâle fî ta'yîni's-sünneti'l-ilâhiyye, Tefsîru Âyeti'l-kürsî, Tefsîru sûreti'l-Cum'a, Hilyetü'l-abdâl* adlı eserleri bulunduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Arabî, *Fuşûş* (Afîfî), neşredenin girişi, s. 23; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî* (nşr. Mahmûd Ferruh), Meşhed 1339-41, III, 49; Câmî, *Nefehât*, Tahran 1370 hş., s. 484-489; Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve* (haz. Kemal Eraslan), İstanbul 1979, s. 315; Nûrullah-ı Şüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran 1365 hş., II, 461-463; *Keşfü'z-zunûn*, I, 107-108, 266, 336; II, 1263, 1552; Brockelmann, *GAL*, II, 203, 204; *Suppl.*, II, 280-281; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 567; *Îzâhu'l-meknûn*, I, 516, 573; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'ik*, II, 84; III, 747; Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Dünbâle-i Cüstücû der Tasavvuf-i Îrân*, Tahran 1367 hş., s. 127-131; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi'ş-Şî'a*, Tahran 1358 hş., II, 381; J. van Ess, "Die Tuhfat ul-ihwān des 'Abdurrazzāq-i Kāšānī, ein Futuvatnāma der Īlhānidenzeit", *Zafar Nāme, Memorial Volume of Felix Tauer* (ed. R. Vesely – E. Gombár), Praha 1996, s. 85-99; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İFM*, XI/1-4 (1949-50), s. 16-18; M. Valsan, "Le commentaire ésotérique du Coran par Abdu-r-Razzâk al-Qâchânî", *Etudes traditionnelles*, LXX (1969), s. 255-264; R. Deladrière, "Les niveaux de conscience selon l'exégése d'al-Qāšānī", *BEO*, XXIX (1977), s. 115-120; N. Robinson, "'Abd al-Razzâq al-Qâshânî's Comments on Sûra Nineteen (1-40)", *Islamochristiana*, XVII, Roma 1991, s. 21-33; D. B. Macdonald, "Abdürrezzak", *İA*, I, 106-109; a.mlf., "Abd al-Razzāk al-Kāshānī", *EI²* (İng.), I, 88-90.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

KÂŞÂNÎ, Âyetullah
(آية الله الكاشانى)

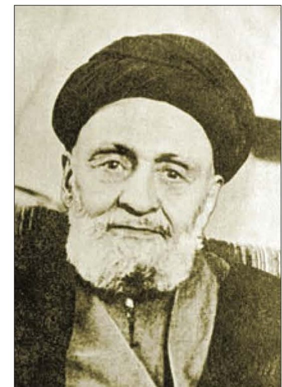
Âyetullâh Ebü'l-Kāsım b. Mustafâ b. Hüseyn el-Kâşânî (1882-1962)

İran ve Irak'taki siyasî faaliyetleriyle tanınan Şîî müctehid.

Irak'ta merci-i taklîd Hasan eş-Şîrâzî'den ders alan babası Seyyid Mustafa Kâşânî oğlunun 1300'de (1882) doğumundan bir süre önce İran'a gitti. Daha sonra on altı yaşlarındaki Kâşânî ile birlikte hac görevini ifa ederek dönüşte Necef'e yerleşti. Kâşânî burada babasından, Ahund Molla ve Mirza Hüseyin el-Halîlî et-Tahrânî gibi âlimlerden fıkıh ve usul dersleri aldı. Uzun ve dalgalı siyasî kariyeri boyunca sürdürdüğü ısrarlı meşrutiyet taraftarlığı bu hocalarının tesirine bağlanmaktadır. Necef'te Âgā Ziyâeddin el-Irâkī'den icâzet aldı. Siyasî kariyerinin parlaklığı yanında daha yirmi beş yaşında iken ilmî başarılarıyla da çevresindeki âlimlerin takdirlerini kazandı ve müctehid olarak görülmeye başlandı.

Siyasî ve askerî mücadeleye atılması, İngiliz güçlerine karşı Mirza Muhammed Takī-i Şîrâzî'nin önderliğinde babasıyla birlikte Kütül'amâre savunmasına katılmasıyla başladı (1915). Savaş sonunda Necef'te Medrese-i Alevî diye bilinen, geleneksel müfredat yanında tabii ilimlerin de okutulduğu, öğrencilere askerî eğitim verilen yeni bir medrese kurma projesini başlattı. Ancak bu girişim Necef'teki mutaassıp çevrelerin muhalefetiyle karşılandı. I. Dünya Savaşı'nın ardından Filistin'in Balfour Deklarasyonu'nca (1917) yahudilere teslimi, ülkesini İngiltere'nin mandasına çevirme tehlikesi taşıyan İngiliz-İran antlaşması ve Irak'ta bir İngiliz manda idaresi kurma projesi gibi gelişmeler ondaki İngiliz aleyhtarlığını uyandırdı. Yine Muhammed Takī-i Şîrâzî'nin Irak'taki İngiliz güçlerine karşı isyanına katıldı (1920). İsyanı bastıran İngilizler'in gıyabında ölüme mahkûm ettiği Kâşânî İran'a kaçmak zorunda kaldı; Tahran'da son Kaçar hanı Ahmed Şah tarafından takdirle karşılandı (Şubat 1921).

Kaçar hânedanını yıkıp tahta çıkan Rızâ Han'a diğer birçok dinî liderin aksine muhalefet göstermediği gibi muhtemelen yeni şahın İran'ın çıkarlarının daha enerjik bir savunucusu olacağı beklentisiyle Meclis-i Müessisân üyeliğini kabul

Âyetullah Kâşânî